

GOLUB XÉNIA

A grábóci szerb monostor alapítása a Grábóci krónika tükrében

A grábóci Szent Arkangyaloknak címzett ortodox monostor kivételes helyet foglal el nemcsak a Dél-Dunántúl, hanem a mai Magyarország szerb népességének történetében is. 1585-ben alapították szerb szerzetesek, akik a dalmáciai Dragović monostorát elhagyva letek menedékre a Völgység kies lankái között. 437 éves fennállása alatt több mint kétszáz évig az egyetlen működő monostor volt a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye jelenlegi területén, mivel a 18. században még szintén szerzetesközösséggel rendelkező ráckevei Istenszülő elhunytá-templom 1776 és 2003 között parochiális templomként volt kénytelen működni. Így maradt a grábóci monostor a magyarországi szerbek máig legfontosabb búcsújáróhelye, amely július közepén, a templom „nyári búcsúján” minden évben maga köré gyűjti az ortodox híveket az ország, sőt a történeti Baranya teljes területéről. A keleti és nyugati keresztény hagyományok sajátos metszésében létrejött, s ezért is páratlan grábóci barokk műemlékegyüttessel (jelenlegi épülete: 1736–1741, falképei: 1785) és a monostor művelődéstörténeti jelentőségével a közelmúltban több publikációmban foglalkoztam.¹ Ezúttal a monostor alapításának körülményeit, s az arról szóló elbeszélést megőrző ún. Grábóci krónikát igyekszem göröcső alá venni, abban a reményben, hogy a cirill betűs szövegforrás pontosabb interpretációjával a régió történetének, tárgykultúrájának kutatói számára is tanulságokkal szolgálhatok.²

A GRÁBÓCI KRÓNIKA ÉS SZENTENDREI MÁSOLOATA

A fennmaradt grábóci levéltári iratanyag zömét és a monostor egyedülálló könyvgyűjteményét ma a szentendrei Szerb Ortodox Egyházmegyei Könyvtár és Levéltár őrzi.³ A monostoralapítás körülményeiről és a szerzetesközösség működésének kezdeteiről abból az egyedülálló, cirill betűs kéziratot forrásból alkothatunk képet, amely magyarul Grábóci krónika, szerb nyelven *Letopis manastira*

¹ Elsősorban: GOLUB 2016; GOLUB 2020. Mindezek a részkutatások a tervek szerint a közeljövőben *A grábóci ortodox monostor – Szerb művészeti örökség Magyarországon a 18. században* című monográfiámban kerülnek összegzésre, amelynek megírását a budapesti Szerb Intézet támogatta 2012 és 2017 között.

² E téma tekintetében jelen tanulmány legfontosabb előzménye a monostor korábbi, magyar nyelvű irodalmából Szilágyi Mihály monografikus munkája: SZILÁGYI 1999. Lásd még: L. SZABÓ 1988.

³ A grábóci iratanyagról lásd: ЋЕНИЋ – ТИМОТИЈЕВИЋ – ФИЛИПОВИЋ 2006, 52–56.

Grabovca (Летопис манастира Грабовца) címmel került be a köztudatba.⁴ Utóbbiból ered a magyar nyelvű szakirodalomban is felbukkanó, rövidebb, közhasználatú szerb elnevezése, a 'krónika' vagy 'évkönyv' jelentésű *Letopis*.⁵ A Grábóci krónika valójában egy kolostori napló, amelyet a szöveg szerint nem sokkal a monostor megalapítása után, 1593-ben kezdtek vezetni. Különleges művelődéstörténeti értékét az adja, hogy a legkorábbi fennmaradt szerb monostori krónika.⁶ Legrégebbi, még a 16–17. század fordulójához köthető szövegrészei irodalmi szempontból is értékesek, ezért a régi szerb irodalmat bemutató szöveggyűjteményekben, valamint a szerb irodalomtörténetben is szerepelnek. Szerzőjüknek magát az alapító szerzetest, Paisej igument (monostori előljáró, apát) szokás tartani.⁷

A Krónika egyetlen ma is létező másolata a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye szentendrei könyvtárának (SZOEK) kéziratgyűjteményében található.⁸ A kéziratot könyvet Huzsvik György (1916–1976) egyházmegyei könyvtáros szállította be Grábócról a szentendrei püspöki könyvtárba 1960-ban.⁹ A ma is itt őrzött, 350 oldalas kézirat filigranológiai-paleográfiai vizsgálatát szerbiai szakemberek végezték el az 1980-as években, amely alapján a kéziratot a 18. század második negyedére, az 1740–1750-es évekre datálták.¹⁰ A Grábóci krónika egy másik másolata – melynek datálásáról eltérő vélekedések láttak napvilágot – Belgrád 1941-es ostromakor elpusztult a Szerb Nemzeti Könyvtárban.¹¹

Így ma a szentendrei Krónika-másolat maradt számunkra az egyetlen forrás, amelyben a grábóci monostor kezdeteiről szóló elbeszélés fennmaradt. A 18. századi kézirat jelentőségét tehát mindekelőtt az adja, hogy elejére bemásolták az 1593-tól vezetett első (mára már elpusztult) grábóci háztörténet szövegét, mely az alapítástól (1585) kezdve számolt be a monostor életéről. Ehhez még érdemes hozzátenni, hogy a Grábóci krónika szövege alapján nemcsak a szerzetesközösség működésébe és a grábóci templom építéstörténetébe nyerünk betekintést, hanem a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye 17–20. századi viszonyairól, illetve tágabb értelemben a Habsburg Birodalom területén élő ortodox szerbek vallási szokásairól, hitéletéről is pontosabb képet alkothatunk. Legkésőbbi bejegyzése 1951-ből származik Bábits Alekszej (1898–1974) „utolsó” grábóci igumentől, így a kolostori napló voltaképpen a monostor történetének több mint 350 évét dokumentálta.¹²

Ahogy azt a paleográfus-bibliográfus kutatói is megfigyelték, a szentendrei Krónika-kézirat meglehetősen nehezen követhető szerkezeti felépítését – és vele összefüggésben a különböző bejegyzések datálását, scriptorainak azonosítását – az adja, hogy az elejére bemásolt, kronologikus háztörténet után a későbbi korokban az időrend felborításával, a kihagyott oldalakra utólagosan helyeztek el újabb bejegyzéseket. A könyv továbbá egyfajta monostori archívumként is szolgált: így kerültek bele oklevelek, iratok, levelek másolatai, szabályzatok, jegyzékek, inventáriumok is.¹³

⁴ Első szerb nyelvű tanulmány róla: PEЂEП 1967. A Krónika szentendrei másolatát bibliográfiai szempontból ismerteti: СИНДИК – ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ – МАНО-ЗИСИ 1991, 84–87.

⁵ Az általa „évkönyvnek” nevezett kézirat egyes részeinek tartalmi kivonatát magyar nyelven Szilágyi Mihály is közölte (SZILÁGYI 1999, 9–17). A forrás említésekor a továbbiakban a rövid *Krónika* címet is használom.

⁶ СИНДИК – ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ – МАНО-ЗИСИ 1991, 85.

⁷ Ezek néha a Pajsije modern szerb névalakkal hivatkoznak az apátra, főleg ha mai szerb nyelvre átültetve közlik elbeszélését, lásd: PAJSIJE GRABOVAČKI 1960.

⁸ SZOEK Kéziratgyűjtemény, 52/ГР52.

⁹ КИСИЋ 1979, 384–388.

¹⁰ СИНДИК – ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ – МАНО-ЗИСИ 1991, 318.

¹¹ A 181 lapos (de csak a 41. lapjáig írt), folio méretű könyvet Ljubomir Stojanović Danilo Čupić archimandritának tulajdonította és 1837-re keltezte (СТОЈАНОВИЋ 1982, kat. 518). Svetozar Matić azonban 18. század végi másolatnak vélte, melynek első részét a fol. 38-on 1780-ban fejezték be. Néhány bejegyzését szerinte Čupić írta 1810–1837 között (МАТИЋ 1952, 264); СИНДИК – ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ – МАНО-ЗИСИ 1991, 5; PEЂEП 1967, 285. Vö. SZILÁGYI 1999, 10.

¹² A monostort a kommunizmus éveiben államosították, 1960–1996-ig a Bonyhádi járás szociális otthonot működtetett benne. A monostori élet azonban valójában csak 1974-ben szakadt meg Bábits Alekszej, „az utolsó grábóci szerzetes” halálával. Ekkor Sztepanov Radován mohácsi esperest bízta meg a Budai Egyházmegyei Tanács a grábóci templom körüli teendők ellátásával. A közösség két szerzetesnővérrel 1994-től éledt újjá, amikor a szerb egyház visszakapta a kolostorépületet. 2010 óta egy szerzetespap-előljáró is szolgálja a közösséget.

¹³ СИНДИК – ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ – МАНО-ЗИСИ 1991, 86.

Tartalmazza például a grábóci kalugyerek megtelepedését, visszaköltözését garantáló, 1711 és 1741 között kelt oklevelek másolatait is eredeti nyelven, illetve – latin és magyar nyelvű iratok esetén – szerb-szláv fordításban is.

A Krónika főszövegének nyelve – a meglehetősen széles időintervallumnak megfelelően – tükrözi a szerb nyelv történeti alakulását a 18. század közepéig használt szerb szerkesztésű egyházi szlávától (közkeletű nevén szerb-szlávától), a szlavenoszerb nyelven keresztül a modern szerb irodalmi nyelvig.

A LETOPIS SZÖVEGÉNEK EDDIGI KÖZLÉSEI

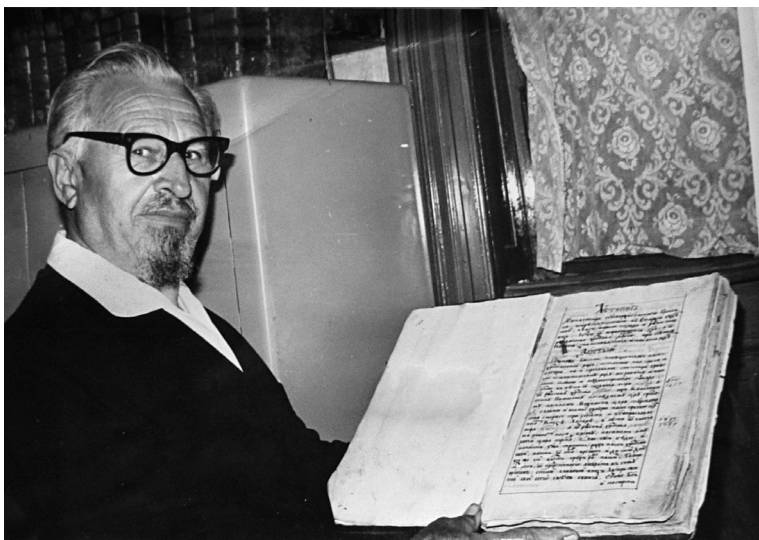
Mindenekelőtt érdemes számba venni, hogy mikor és milyen formában volt az adott szövegforrás hozzáférhető a kutatóknak, hiszen természetesen a Grábóci krónika szövege szolgált alapjául a monostorról eddig megjelent történeti munkáknak is.

A kéziratos háztörténet szövegének első, összefüggő fejezeteit – feltehetően a szentendrei másolat alapján – Krászits Vladimir (Vladimir Krasić, 1851–1890), szálkai születésű gimnáziumi tanár közölte eredeti nyelven 1881-ben a *Манастир Грабовац у Будимској епархији* (*A grábóci monostor a Budai Egyházmegyében*) címen, három részben megjelent tanulmánya függelékeként.¹⁴ Krászits azonban csak a fol. 36 rectóig (az 1781. évig) terjedően adta ki nyomtatásban a kézirat szövegét, mert eddig tekintette összefüggő háztörténetnek.¹⁵ Az 1781–1880 között keletkezett bejegyzéseket már csak saját megfogalmazásában, kivonatolva ismertette. A latin betűs szövegrészeit pedig teljesen elhagyta a közleményéből.

A monostor 1881 utáni történetét a Krónika újabb fejezetei alapján Stefan Čamprag ismertette szerb nyelvű tanulmányában 1957-ben. Ez a publikáció azonban Krászitséval ellentétben forrásközlést nem tartalmazott.¹⁶ A Grábóci krónika szövegének 1781 utáni szakaszai – s köztük egyes korábbi bejegyzések is – tehát továbbra is kiadásra várnak.

A magyar nyelvű közönség számára a Krónika máig csak a Margalits Ede, illetve Szilágyi Mihály által közölt tartalmi kivonatokból hozzáférhető.

Margalits Ede 1918-ban a *Szerb történelmi repertórium*ban ismertette Krászits munkáját, s itt publikálta tartalmi kivonatait.¹⁷ Szilágyi Mihály 1999-ben közölt „szemelvényeket” a Krónika első részéből.¹⁸ A szemelvényekhez ezt a hivatkozást írta: „*A grábóci görögkeleti zárda 1585–1785-ig terjedő évkönyvének Csamprág István és Babics Alexej tolmácsolása alapján tartalmilag jegyezte*

1. kép. Sztepanov Radován esperes a Grábóci krónika szentendrei másolatával (SZOEL Fotógyűjtemény)

¹⁴ КРАСИЋ 1881a; КРАСИЋ 1881b; КРАСИЋ 1881c. A Krónika szövege a második és harmadik közleményben található (КРАСИЋ 1881b, 58–79; КРАСИЋ 1881c, 76–94).

¹⁵ A továbbiakban a forrást Krasić szövegkiadásában és az eredeti kézirat oldalszámainak megadásával (*Letopis* cím alatt) is hivatkozom. Ahol az előbbi elmarad, eddig kiadatlan szövegrészről van szó.

¹⁶ ЧАМПРАГ 1957.

¹⁷ MARGALITS 1918, 444–447.

¹⁸ SZILÁGYI 1999, 9–17.

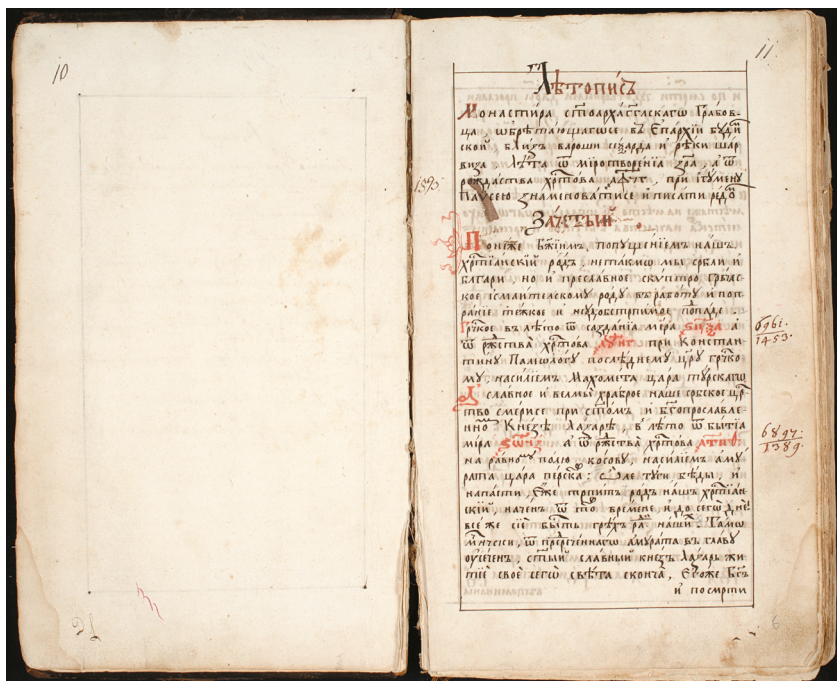
Perr Viktor grábóci rk. plébános, Grábóc, 1954. 3. p.”¹⁹ Ebből már érzékelhető, hogy Szilágyi meglehetősen áttételesen ismerhette és ismertethette az eredeti szövegforrást.

A teljesség kedvéért ehhez még hozzátesszük, hogy a magyar műemlékvédelmi hatóság vonatkozó iratanyagának tanúsága szerint az 1980-as években a grábóci monostor régészeti-művészettörténeti dokumentációján, majd műemléki helyreállításán dolgozó szakembereknek Sztepanov Radován esperes, a monostor akkori gondnoka (1974–1993) segített a Krónika szövegének tolmácsolásában (1. kép).²⁰

A GRÁBÓCI KRÓNIKA BESZÁMOLÓJA A MONOSTOR ALAPÍTÁSÁRÓL

Mindenekelőtt a Grábóci krónika szentendrei másolatának első, legkorábbi részét, „Paisej elbeszélését” érdemes alaposabb vizsgálat tárgyává tennünk.

A krónikaszoveget egy „cím” vezet be, amely a következőképpen adható vissza magyar nyelven: „A Budai Egyházmegyében, Szekszárd város és a Sárvíz folyó közelében található Grábóc [Grabovac] Szent Arkangyalok-monostorának krónikája, amely a világ teremtésétől a 7010., Krisztus születése után pedig az 1593. esztendőben, Paisej igumen idején kezdett lejegyeztetni és sorjában íratni.”²¹ Ezek szerint a monostoralapítás után nyolc esztendővel merült fel az igény a grábóci közösségben, hogy megtelepedését visszamenőleg dokumentálja egy évkönyv megkezdésével (2. kép).²²

2. kép. A Grábóci krónika kezdete a monostori napló szentendrei kéziratában (SZOEK Kéziratgyűjtemény, 52/ГР52. fol. 6r)

dik, ami történeti tudatról árulkodik. Az elbeszélés tudatos megszerkesztettségét mutatja, hogy írója világtörténeti keretbe ágyazva indítja a kis tolnai szerzetesközösség krónikáját. Először – a

¹⁹ SZILÁGYI 1999, 16. A könyvben egyébként arról számol be, hogy Vujicsics Sztoján pesti lakásán nyert betekintést a *Letopisba* 1997–1998-ban (SZILÁGYI 1999, 11).

²⁰ BUSINÉ BENKHARD 1983. A Tájak–Korok–Múzeumok-füzet (1988) számára is Sztepanov fordította a Krónika szövegét L. Szabó Tündének.

²¹ КРАСИТЬ 1881b, 58. *Letopis* fol. 6. A Krónikából idézett részeket a továbbiakban is saját fordításban közlöm (G. X.).

²² További filológiai kutatásnak kell eldönteni, hogy e bevezető passzus nem utólag, a 18. századi másoláskor kerülhetett-e a krónika elejére. Ellenkező esetben ugyanis, vagyis amennyiben a bevezetőt a 16. században fogalmazták, ez lenne a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye első ma ismert említése. Az 1593-as esztendő azonban meglehetősen korainak tűnik a hódolt Magyarországon kiépült ortodox egyházszervezet ismeretében, amelyhez az utóbbi években Molnár Antal hiánypótló kutatásai jelentősen hozzájárultak. Ezek alapján sem valószínű, hogy már a 16. században egy Buda központú, önálló püspökséggel kellene számolnunk Magyarország középső részein. A budai eparchiát ezt követően először 1640-ben említik (MOLNÁR 2019, 43).

szélesebb történeti kontextus gyanánt – említi az oszmán („*Ismáel népe*”) előrenyomulás kapcsán Konstantinápoly 1453-as, a bizánci kereszténység szempontjából sorsdöntő elesét, majd – szerb nemzeti perspektívára szűkítve nézőpontját – az 1389-as rigómezei csatát, kiemelve a rigómezei mártír fejedelem, Lázár cár ereklyéjét is Ravanica monostorában: „*Ismáel népe Isten akaratából leigázta keresztény nemzetünket, nemcsak bennünket, szerbeket és bolgárokat, hanem a dicső görög jogart is súlyosan és a sors akaratából eltiporta, a világ teremtésének 6961., Krisztus születésének pedig 1453. évében, Konsztantinosz Palaiologosz utolsó görög császár idején, Mohamed török császár erejével. Dicső és igen bátor szerb országunk a szent és Isten által felmagasztalt Lazar fejedelem idején megtört, a világ teremtésének 6897., Krisztus születésének 1389. évében Rigómező sík vidékén, Amurat perzsa király ereje által.*”²³

Mindezen korábbi történelmi események számba vételére azért van szüksége a grábóci krónikaírónak, mert majd ezekből vezeti le a szerb nép szétszórását, saját szerzetesközösségük áttelepülését és új monostoruk felépítését. Ennek elbeszélésében a szerb nemzeti öntudatának is erőteljesen hangot ad: „*De szerb nemzetségünk nemcsak hogy behódolt a töröknek, hanem mindenfelé el is menekült és szétszóródott (...). Mi is szükségszerűségből e szent helyre jöttünk és az Úr okos szolgálóinak – akik minduntalan az Ő hatalmas trónusa körül vannak – templomot és monostort építettünk erőnkhez és lehetőségeinkhez mérten.*”

Ezután fogalmazza meg a krónikaírás célját, amiből meglepő történetírói tudatosság, sőt öntudat árad: „*Azért adjuk ezt át röviden leírva, hogy későbbi testvéreink e szent monostorunkban, látván a mi szenvedéseinket, a szent istentiszteleteiken, ahogy illik, testvéri megemlékezéseikben részesítsenek bennünket. Valamint hogy megértsék, milyen módon és kinek birtokára jöttünk mi ide, s a budai nagyvezír miként fogadott kegyelmébe bennünket, és engedett templomot építenünk, s táplálásunk végett földeket, mezőket, szőlőket és erdőket hol, meddig és mely helyeken adományozott a monostorunk számára: ahogy arról alább rendben beszámolunk. Ahogyan Istenünk segített a nehéz időkben erőnkhez mérten buzgólkodnunk, nem azért, hogy dicsérjenek bennünket, hanem hogy megmaradjon az emlékezetben és tudásban ezen Szent Arkangyaloknak szentelt monostorunk kezdete, de még inkább a jövődő testvérek számára, nem vagyunk restek azt röviden hírülni adni, leírni és átadni, hiszen félünk a Megváltónk evangéliumában említett lusta szolga kínszenvedéseitől. Eképpen szól tehát beszámolónk.*”

Itt következik a részletes beszámoló a szerzetesek Grábócra érkezéséről és a monostor alapításáról, tehát az 1584. március 1585. május közötti időszak eseményeiről, majd magáról az első templom építéséről is: „*Miután a magyar földet²⁴ is elfoglalta »Hágár nemzete«²⁵ s Szulejmán török császár legyőzte Lajos magyar²⁶ királyt, igába hajtotta és rabságba taszította a magyar földet,²⁷ s sok országot bírt már, leginkább a mi szerb nemzetünket Szerbiában, Boszniában, Szlavóniában és Dalmáciában is, onnan sok keresztény, a mi szerbjeink is ide Magyarországra²⁸ jöttek, követve török földesuraikat s az akkor uralkodó török császár utasítását, és egészen Győr városáig jutottak, benépesítve a falvakat és saját településeket alapítva, ahol templomokat és házakat is építettek maguknak.*

Így telepedtek meg Koppány mezején és a Kapos mentén, s magában Kapos várában is a mi Dalmáciából jött keresztényeink, ott, ahol nekik a legjobban tetszett. Közülük néhányan visszatértek, hogy lássák szülőföldjüket és értesítettek bennünket, akik még Dalmáciában, Dragović monostorában voltunk, hogy ez a magyar föld gyönyörű és szép, búzatermő és gyümölcsöző, mindent bőségben

²³ Letopis fol. 6; КРАСИЋ 1881b, 58. Modern szerb fordításban: PAJSIJE GRABOVAČKI 1960, 256.

²⁴ *ungarskie zemli* – az alábbiakban a 'magyar' melléknévvel fordított kifejezésekben megadom az eredeti szóhasználatot, latin betűs átírásban.

²⁵ *agaranski rod* – a régi balkáni történeti forrásokban a 'hitetlenek': török, arab népek, illetve általánosságban a muszlimok megnevezésére használt terminus, „Ismáel fiainak”, az izmaelitáknak a szinonimája.

²⁶ *madžarskoga*

²⁷ *ungarskie zemli*

²⁸ *v siu zemlju madžarsku*

*bír, ami testi tápláléknak való. Dalmáciában akkor nagy éhínség dúlt a mi említett Dragović monostorunk körül, s ha nem is akartunk volna, az éhínség miatt akkor is el kellett volna jönnünk, hogy élelemhez jussunk ezen a földön, ahol Koppány és Tabód mezején azok a keresztények éltek, akik mitőlünk mentek el. Eljöttünk hát, **név szerint én, méltatlan Paisej**, Jevstatij és Stefan és Gerasim és Dionisij testvérekkel, otthagya a mondott Dragović monostorban többi testvérünket, és amikor megérkeztünk, a mi keresztényeink egy egész esztendőn át elláttak bennünket élelemmel, **egyik év márciusától a következő év májusáig**, a világ teremtése szerinti 7093., Krisztus utáni 1585. évben. A Krisztusszerető keresztények, akik egész évben tápláltak bennünket, könnyek között kérték, hogy ne hagyjuk őket magukra, mert azokban az időkben nagyon kevés volt a papjuk, és megmutatták nekünk e szent helyet, mely alkalmas volt monostornak, főleg **mert voltak jelei annak is, hogy itt korábban is monostor volt a régi időkben, fent a dombon, melynek templomában Isten kegyelme által máig látszanak a keresztény alakok, amelyekkel falai ki voltak festve**. Mi pedig, hajlottunk az ő kérésükre és miután megtaláltuk a helyet, amely minden tekintetben alkalmas volt monostornak, az említett keresztény testvéreinkkel együtt felmentünk Budára, a budai nagyvezírhez, aki e földeket bírta és fermánt kaptunk tőle, hogy kívánságunkra templomot építhessünk, akár a régit, akár kőből egy újat, és annyi mezőt és földet a grábóci határban, amennyit csak meg tudunk művelni. (...) Nekünk azonban szegénységünk folytán **nem volt módunk felújítani a felső templomot, így ezt, melyben vagyunk, építettük kőből és sárból a világ teremtésének 7095., Krisztus születésének pedig 1587. évében.**"²⁹*

Noha az elbeszélés többes szám első személyben íródott, szerzőjének Paisejt, az első grábóci igument tarthatjuk, hiszen egy helyen megnevezi magát: „*név szerint én, méltatlan Paisej*”.³⁰ Az alapításról szóló beszámoló az alábbiakban azért is lesz fontos számunkra, mert belőle világosan kiderül, hogy bár a szerzetesek találtak Grábócon a hegyen egy régi templomot („*felső, domboldali régi templom*”, amely szerintük egy „*monostoré*” volt), mégis egy új épület felhúzása mellett döntöttek a régi közelében, mivel nem volt anyagi lehetőségük az itt talált rom újjáépítésére.

A Krónika további szövegéből azt is megtudjuk, hogy a szerzetesek 1587–1588-ban fából „*cellákat*” is építettek maguknak, sőt 1593-ban „*a templom mintájára ezüst szentségtartót*” is készítettek, amely nem maradt ránk. A következő bejegyzés arról számol be, hogy 1602-ben visszatért a két évvel korábban „*moszkvai földekre*” küldött Gerasim testvér, és onnan templomi tárgyakat, könyveket és ruhákat is hozott magával.

Figyelemreméltó, hogy az 1602. évre vonatkozó bejegyzés után következik egyfajta lezárása a monostoralapításról szóló elbeszélésnek, amelyben szerzője, Paisej mintegy összegzi saját történetírói célját – „*évkönyvszerűen*” („*letopisno*”) számolt be a monostor kezdeteiről –, valamint a szerzetesutódokat is buzdítja a krónikaírásra, illetve a krónikaírókról való imádságos megemlékezésre: „*Eddig adtunk hírt röviden, évkönyvszerűen a mi Szent Arkangyalok-monostorunk kezdeteiről, ugyanakkor a jövőendő testvéreinknek is meghagyjuk ezt, és kérjük, hogy ne legyenek restek írásba foglalni a megtörtént dolgokat, rólunk pedig testvéri szeretettel és nem megfélemlítve emlékezzenek meg az istentiszteleteiken. Hogy az Úr mindannyiunknak megadja, hogy a jobbára állhassunk utolsó és igaz ítéletekor és részesítsen az ő ígért javaiban, ámin.*”

Eddig tart Paisej elbeszélése a monostor kezdeteiről a Grábóci krónikában. Fentebb kiemelt tartalmi vonatkozásai, a benne több helyen is hangoztatott tudatos krónikási attitűd mellett a szöveg szerkesztettsége, bevezetése, majd lezárása is egyértelműen arra utal, hogy egyetlen koherens egészként, visszatekintve a régmúlt események összegzésének szándékával készült.

A Grábóci krónika fenti szövege szerint tehát a monostort Paisej alapította, aki négy – Eustatije,

²⁹ *Letopis* fol. 6–8. Eredeti nyelven: КРАСИЋ 1881b, 58–61. Kiemelés tőlem (G. X.).

³⁰ Jelka Redep Paisejt tekintette a Krónika szerzőjének, míg Nadežda Sindik – ignorálva Paisej idézett, egyes szám első személyű „*megszólalását*” – úgy fogalmaz, hogy „*Paisej idején kezdték el írni a krónikát*” (РЕЂЕП 1967, 283; СИЊДИК – ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ – МАНО-ЗИСИ 1991, 85).

Stefan, Gerasim és Dionisije nevű – szerzetestársával 1585-ben érkezett Grábócra. Az éhínség elől menekülve jöttek a dalmáciai Dragović monostorából. A dragovići szerzeteseket a Krónika elbeszélése szerint azok a Dalmáciából már korábban magyar földre települt honfitársaik hívták e bőven termő magyar vidékre, akik Koppányon, a Kapos mentén és Kaposváron telepedtek le. Tolna vármegye fentebb ismertetett történetéből is nyilvánvaló, hogy a „Krisztusszerető keresztények”, akik eltartották, majd saját papjaik híján maradásra bírták a szerzeteseket, ortodox hitű szerbek lehetnek. Ők mutatták meg azt a helyet a dragovići testvéreknek, ahol monostorukat megalapíthatták.

Dragović monostorának – mely a három nagymúltú dalmáciai szerb monostor egyike – valóban sanyarú sors jutott a történelem folyamán. A rigómezei csata (1389) után Boszniából Dalmáciába menekült szerb szerzetesek alapították. A Dinári-hegységben, Split és Knin városok között fekvő monostor sokat szenvedett a török dúlástól, előbb 1480-ban, majd 1537-ben is. Amikor öt szerzetese 1585-ben jobb élet reményében északra indult, nem szűnt meg a közösség. Eleinte három fővel, majd lassan növekvő létszámmal nézett szembe a további török betörésekkel. 1619-ben azonban a monostor elöljárója és teljes közössége úgy döntött, hogy csatlakozik a Grábócon új hazára talált testvéreikhez. Dragović ezzel több mint hetven évre elnéptelenedett, s csak 1694-ben éledt újjá.

A grábóci monostor alapítását elbeszélő szövegében Paisej atya a vidéket és magát a monostort is a mai szerb nevén, Grabovac formában emlegeti („*međa grabovačka*” – ’a grábóci határ’, „*monastir sei naš Grabovac*” – ’a mi Grabovac monostorunk’). Beszámolójából az is kiderül a környék helyneveiről, hogy többnek már korábban, vagy a Krónika írása (vagy másolása?) idején létezett szerbes névalakja.³¹ Maga Paisej is említi a Krónika további szövegében a Milanovac dűlőt, amely egy 1776. évi térképen Milanocz, a 19. századi kataszteri térképeken Milovác alakban szerepel, valamint a szintén szláv nevű Pivara (‘sörfőzde’) völgyet. Néhány további helynév is a helyi szerbek által használt alakjaiban szerepel Paisej szövegében, pl. Dečko brdo (Decsi hegy), Mečin (Mócsény).

AZ ÖREGTEMLOM ROMJAI – NYITOTT KÉRDÉSEK

A grábóci monostor alapításának körülményeit illetően figyelemre méltó, hogy a Dalmáciából áttelepült szerb szerzetesek – a Grábóci krónika szerint – egy korábbi („*régi időkből való*”) „monostor” maradványait találták „fent a dombon”. A romok helyéről Krasić azt írja, hogy a „*temető mellett, egy kis fennsíkon*” található. A mai monostortemplomtól északnyugati irányban mintegy száz méterre fekvő magaslaton máig látszanak olyan tégl- és kőtörmelékek, amelyekről az 1980-as években ide látogatók úgy vélték, hogy az említett romokból maradtak.³²

A Krónika szövege a domboldalon található épületrom ódonosságát hangsúlyozza. Paisej beszámolója alapján a megmaradt falakon keresztény ábrázolások nyomai látszottak. A rom állapotára csak abból következtethetünk, hogy azok újjáépítésére végül Paisejék nem vállalkoztak, mert azt költségesebbnek találták, mint új templomukat felhúzni. Ez azért érdekes, mert egy majdnem kétszáz évvel későbbi, 1771-ben készített és a Grábóci krónikába bemásolt monostori inventárium szerint „*az öreg templomnak (...) szentélye épségben, de tető nélkül áll, ahogy a fent említett Paisej igumen megtalálta, s falán a keleti egyház ábrázolásai ma is kivehetőek (...)*”³³ Egyed Antal ötven évvel később, 1828-ban így írta le a romokat: „*A mostani templom és kalugyerek klostroma fölött vagy egy régi templom és klastrom fundamentoma, mely hihető a törökök által pusztított el, mivel a klastromban lévő protocolomba fel jegyzett a Budai Vezértől a templom megépítése végett nyert levél, mely 1587ik esztendőre mutat, bizonyítja*”³⁴

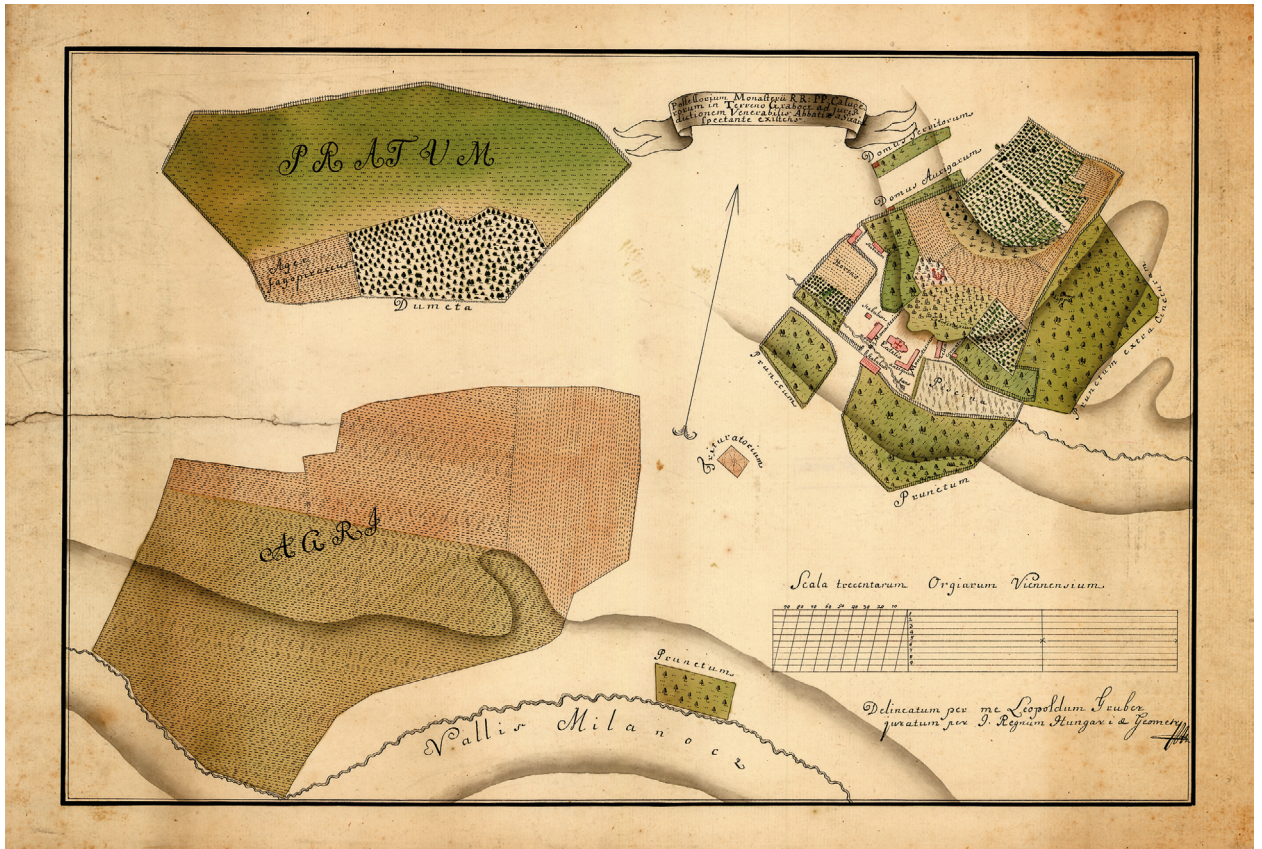
³¹ A szerb lakosságra utaló (Rácváros, Ráchegey stb.) vagy etimológiailag déli szláv (vagy konkrétan szerb) helynevekről Tolna és Baranya vármegyék esetében lásd: SZABÓ 2015. Vö. SZILÁGYI 1999, 88.

³² K. Németh András legutóbbi, 2021–2022 telén végzett helyszíni régészeti kutatásai várhatóan új eredményeket hoznak a rom értékelésében. Köszönöm, hogy tapasztalatairól tájékoztattott, még mielőtt tudományos értékelésüket elvégezte volna.

³³ *Letopis* fol. 104v. Az inventárium a Krónika máig kiadatlan részében található.

³⁴ CSERNA – KACZIÁN 1986, 88.

3. kép. Mezőgazdasági térkép a grábóci monostor birtokairól, 1776 (MNL OL S12 Div. VIII. No. 435.)

A régi templomromról legtöbbet egy 1776-ban készült kéziratos térkép árul el, amely a grábóci monostor birtokait mutatja (3. kép).³⁵ Ezen jól látszik a rom elhelyezkedése a temető mögötti erdős részen, sőt az alaprajza is. Ez egy egyhajós, egyapszisos hosszanti templomra utal, amelynek az elpusztult hajója nagyjából a mai barokk monostortemplom szélességének felelt meg. Újjáépítése mellett tehát bizonyára méretei miatt nem döntöttek a szerb szerzetesek. Nem tudni, hogy a térkép mennyire pontosan tükrözi a valós viszonyokat, az mindenesetre érdekes, hogy – ellentétben a mai templom tájolásával – a romtemplom félköríves apszisa szinte teljesen dél felé néz.

A rom eredetéről a helytörténetben kétféle, alapvetően eltérő hagyomány él párhuzamosan. Az egyik szerint Árpád-kori (vagy legalábbis középkori) bencés templomról lehet szó, amely a szekszárdi apátság fiúháza (leányegyháza) volt.³⁶ A másik szerint azonban a rom bizánci típusú templom-épület maradványa, amelyet a környék korábban itt élő ortodox lakossága, tehát szerbek építhettek. A Krónika vonatkozó szövegrészletét azért is láttuk fontosnak ehelyütt szó szerinti magyarázatban is közölni, mert e vélekedések megfogalmazói a jelek szerint nem voltak a pontos szövegfordítás birtokában.

Az 1776-os térképen látható rom alaprajzában inkább hasonlít egy középkori katolikus, mint egy ortodox templom maradványaira (4. kép). A keletelés az ortodox templomépítési gyakorlatban lényegében kötelező módon érvényesült, míg ez a magyarországi középkori templomok esetében távolról sem igaz. Az első vélekedés ellen szól azonban, hogy egyelőre nem sikerült a tudósoknak – régészeknek, történészeknek – bebizonyítaniuk, hogy a középkorban itt bencés monostor lett volna.³⁷ Az is felmerül, hogy a középkori helynév egyezése miatt a Szerém vármegyei, ma Szer-

³⁵ MNL OL S12 Div. VIII. No. 435. Possessorum Monasterii R. R. P. P. Calugerorum in Terreno Grabocz... existens.

³⁶ L. SZABÓ 1988, oldalszám nélkül; DOMÁNSZKY 2000, 121–122. Vö. K. NÉMETH 2011, 184.

³⁷ K. NÉMETH 2011, 184.

a Gerővel végzett feltárásoknak sehol sem maradt nyoma.⁴⁵ A Krónika későbbi bejegyzései is azt támasztják alá, hogy a többször elpusztult grábóci templom mindig az első, 1587-ben elkészült templom helyén épült újjá: 1711 után részben annak anyagából, illetve mai formájában 1736-ban a meglévő, valamivel kisebb templom köré. Az 1982-ben végzett műemléki feltárás során a jelenlegi templomtérben sikerült is azonosítani az 1738 előtti templomépület egy falszakaszát, bár Benkhard Lilla régész inkább azt tartotta valószínűnek, hogy az új templom a régi köveiből, tehát annak elbontása után épült.⁴⁶

Érdekes, hogy a helyi grábóci szerb hagyomány – pedig számára a Krónika szövege elvileg „rendelkezésre állt” – is azt őrizte meg, hogy a fenti rom egyértelműen szerb templom volt valamikor a mai monostor alapítását (1585) megelőzően. Ez nyilván megteremténé a szerb szerzetesek 16. századi idetelepülésének logikus előzményét.⁴⁷ Krasić maga is beszámol kortársa, Antonije Marković igumen abbéli meggyőződéséről, mely szerint a templomrom korábban itt élt ortodox szláv népeséghez lenne köthető. Az igumen ezt arra alapozta, hogy a helyszínen végeztetett „ásatásai” során szláv feliratú leleteket talált, amelyek azóta azonban eltűntek.⁴⁸ Ha voltak is ilyen tárgyak a romok között, azok aligha tekinthetők bizonyító erejűnek, hiszen oda kerülhettek akár 1585 után is. Maga a Krónika is beszámolt arról, hogy a grábóci kincseket a háborús időkben a szerzetesek a templom közelében ásták el.⁴⁹ Krasić 1881-ben azt írta a templom „kis régi” harangjáról, hogy azt 1808-ban Weinbert Péter pécsi mester öntötte újra – ahogy ő tudta – egy régi, szláv feliratú harangból, melyet a domboldali régi templom romjai közt találtak.⁵⁰

A Krasić által is leírt vélekedés alapja másrészt a Krónika 1771. február 18-án kelt leltárbejegyzése lehetett, mely említi a jelenlegi templomépületről 57 „klofter” (bécsi öl) távolságra álló épületmaradványt.⁵¹ Ez a jóval későbbi bejegyzés már „keleti ábrázolásoknak” tartja a dombi középkori templom szentélyében, falain ekkor még mindig látszó falképeket, ami azonban nyugodtan fakadhatott abból, hogy a 18. század végi szemlélő számára egy középkori falkép akkor is keletiesnek hatott, ha az valójában a latin egyház esztétikai normáit követte. Megjegyzendő, hogy a Krónika eleje nem keleti, hanem csak keresztény ábrázolásoknak mondta e falképeket. Az alapító Paisej elbeszélése nem tért ki a rom „szerbségére” vagy ortodox mivoltára, pedig logikus lenne ezt hangsúlyoznia, amennyiben ez nyilvánvaló lett volna számára.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a grábóci monostor fölötti rom körül felmerült számos kérdést megnyugtatóan csak egy alaposabb régészeti feltárás tisztázhatná.

AZ ELSŐ GRÁBÓCI MONOSTORTEMPLOM ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI HELYE

A grábóci szerb monostortemplom alapításának történetét a Krónika azzal folytatja, hogy mivel a szerzeteseknek nem voltak megfelelő anyagi eszközeik az itt talált korábbi „monostor” „felső, domboldali régi templomának” újjáépítésére, inkább új épület felhúzása mellett döntöttek a régi közelében.⁵² Végül 1587-ben a budai pasa engedélyével sikerült is felépíteniük első templomukat

⁴⁵ Köszönöm Bakó Zsuzsanna segítségét, hogy 2018-ban ennek utánanézett a Forster Központ Tervtárában (ma: MÉM MDK). Az Iparművészeti Múzeum Adattárában található Somogyi Árpádnak egy jelentése 1955. június 21-i keltezéssel, melyben beszámol grábóci kiküldetéséről. Ekkor a terepmunka alapvetően a „régí orosz emlékek felkutatására” irányult. Röviden beszámol a grábóci könyvtárban található könyvekről is. Leírja továbbá, hogy a grábóci tanáccsal is tárgyalt a középkori romok feltárása ügyében, amelyhez az komoly segítséget ígért (Iparművészeti Múzeum, Adattár, iktatószám: 863-0836.). Az iratra Terdik Szilveszter hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

⁴⁶ BUSINÉ BENKHARD 1983. Eredményeinek közlésére csak a közelmúltban került sor: B. BENKHARD 2022.

⁴⁷ КРАСИЋ 1881b, 61. Nyomában Szilágyi Mihály is ezt az álláspontot hangoztatta (SZILÁGYI 1999, 37).

⁴⁸ КРАСИЋ 1881a, 37.

⁴⁹ SZILÁGYI 1999, 39.

⁵⁰ КРАСИЋ 1881a, 37.

⁵¹ *Letopis* fol. 104.

⁵² КРАСИЋ 1881b, 61; SZILÁGYI 1999, 37.

„kőből és sárból”, melyet Szent Mihály és Gábrriel arkangyaloknak szenteltek.⁵³ Az évkönyv tanúsága szerint 1593-ban a templom mintájára ezüst szentségtartót is készítették, mely azonban sajnos nem maradt ránk, hogy segítsen pontosabb képet alkotni az első templomépületről.⁵⁴ Marica Šuput szerb építészettörténész mutatott rá, hogy az első grábóci templom ritka példája azon 16. századi szerb monostortemplomoknak, amelyek nem középkori alapokon épültek újjá.⁵⁵

Ahhoz, hogy alapításának korában meg tudjuk ítélni a grábóci monostor jelentőségét, érdemes számba venni a korszakban létesült szerb monostorokat Grábóc szűkebb és tágabb környezetében. A szerbek tömeges betelepülésével összefüggésben a történeti Magyarország déli régióiban sorra alapultak szerb monostorok. A 16–17. században a magyarországi hódoltságban hozzávetőleg negyven ortodox monostorról tudunk, zömük azonban a Szerémség és a Dél-Temesköz területére esett.⁵⁶ Bár az alapítási dátumok körül sok a bizonytalanság, a Szerémségben (a Fruška Gorán, a „szerb szentföldön”) tizenhét, a Bánátban négy (Hodoš, Bezdin, Vojlovica, Partoš), Szlavóniában három (Marča, Orahovica, Pakra), Bácskában két (Bođani, Monostor) monostor alapítását datálják a 16. századra.⁵⁷ Ebbe a sorba illeszkedik Grábóc is, mint a Dunántúl egyetlen folyamatosan adatolható, és máig fennmaradt szerb monostora a 16. századból.

Rajta kívül a közelben két, azóta elpusztult ortodox monostor is volt a 16. században: Branjina (Brana/Baranja) Baranya megyében és Monostor (Bátmonostor), de utóbbi már a Duna bal partján, Bodrog vármegyében feküdt.⁵⁸ Egykori szerzetesközösségeik a grábóciival nagyjából egy időben jöhettek létre.⁵⁹ Monostor 1711-es felújítása után azonban csak 1724-ig működött.⁶⁰ Mindkét ortodox monostor temploma latin rítusú középkori kolostor romjain épült, így a grábóci első templom tekinthető az egyetlen, új alapokon emelt ortodox monostortemplomnak a régióban.⁶¹

A Krónika szövege alapján a többször elpusztult grábóci templom mindig az első, 1587-ben elkészült templom helyén épült újjá (1712-ben, majd 1736–1741 között), tehát ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy a mai templom alapjai valóban a hódoltság korára vezethetők vissza.

⁵³ КРАСИЋ 1881b, 61–62. Itt érdemes hozzátenni, hogy – a korábbi hiedelmekkel ellentétben – a Grábóc alapítását engedélyező török fermán nem maradt fenn (vö. SZILÁGYI 1999, 110–112).

⁵⁴ A szentendrei szerb múzeumban őrzött grábóci szentségtartó, mely szintén a templomot mintázza, jóval későbbi, 18. századi, így nem lehet azonos a Krónikában említettel.

⁵⁵ ШУПУТ 1984, 38, 54.

⁵⁶ MOLNÁR 2019, 42.

⁵⁷ МАТИЋ 1984, 29–32. Vö. MOLNÁR 2019, 42.

⁵⁸ A régiót tágabban tekintve, a ráckevei templomban ugyan hét kalugyert írt össze a török defter 1546-ban, utána azonban szerzetesekről és monostorról nincsen adat (MOLNÁR 2019, 42).

⁵⁹ Vö. МАТИЋ 1984, 30. Előbbiről monografikus tanulmány: ШКОРИЋ 2009. Utóbbiról: МИХААЏИЋ 1935. Vö. MOLNÁR 2019, 31.

⁶⁰ ШКОРИЋ 2009, 120.

⁶¹ ШУПУТ 1984, 38, 54.

IRODALOMJEGYZÉK

- B. BENKHARD 2022 B. BENKHARD Lilla: Grábóc görögkeleti szerb kolostortemploma. Az 1982. évi régészeti feltárás tanulsága. In: *Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél? Tanulmánykötet Gere László tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*. Szerk. Velladics Márta – Vizi Márta. Budapest 2022, 47–55.
- BUSINÉ BENKHARD 1983 BUSINÉ BENKHARD Lilla: *Grábóc görögkeleti szerb kolostortemplom. Ásatási jelentés*. Kézirat, 1983. március 28. Országos Műemléki Felügyelőség (ma MÉM MDK) Tervtára, leltári szám: D 25187.
- CSERNA – KACZIÁN 1986 CSERNA Anna – KACZIÁN János: *Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna vármegyéről*. Szekszárd 1986.
- DOMÁNSZKY 2000 DOMÁNSZKY Zoltán: A Völgység települései, autós és kerékpáros túrák. In: *Bonyhád és környéke*. A szerzői munkaközösség tagjai: Bodor Ádám et al. Bonyhád 2000, 117–151.
- F. ROMHÁNYI 2000 F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest 2000.
- GOLUB 2016 GOLUB Xénia: A grábóci monostor művelődés- és művészet-történeti jelentősége a korabeli írásos források tükrében. In: *Magyarország és a keleti kereszténység – templomok, kultuszok, nyelvemlékek: Tanulmánykötet a Bolgár Ortodox Egyházközösség alapításának 100. évfordulója alkalmából*. Szerk. Menyhárt Krisztina – Dudás Mária. Budapest 2016, 60–75.
- GOLUB 2020 GOLUB Xénia: Grábóc, szerb ortodox monostortemplom. In: *Barokk freskófestészet Magyarországon 2. Baranya, Somogy, Tolna és Zala megye*. Szerk. Jernyei Kiss János. Budapest 2020, 190–231.
- K. NÉMETH 2011 K. NÉMETH András: *A középkori Tolna megye templomai*. Pécs 2011.
- L. SZABÓ 1988 L. SZABÓ Tünde: *Grábóc. Görögkeleti szerb templom*. Budapest 1988. (Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára 323.)
- MARGALITS 1918 MARGALITS Ede: *Szerb történelmi repertórium. 1. kötet*. Budapest 1918.
- MOLNÁR 2019 MOLNÁR Antal: Szerb ortodox egyházszervezet a hódolt Magyarországon. In: *Szerb székesegyház a Tabánban. Az eltűnt Rácváros emlékezete*. Szerk. Csáki Tamás – Golub Xénia. Budapest 2019, 32–63.
- PAJSIJE GRABOVAČKI 1960 PAJSIJE GRABOVAČKI: O početku manastira Grabovca. In: *Antologija stare srpske književnosti (XI–XVIII veka)*. Izbor, prevodi i objašnjenja Đorđa Sp. Radojčića. Beograd 1960, 256–259.
- SOMOGYI 1960 SOMOGYI Árpád: Későbbizánci hagyományok a magyarországi pravoszlávok építőművészetében. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények IV/1–2 (1960) 61–94.
- SZABÓ 2015 SZABÓ József: A dél-dunántúli délszláv (horvát, szerb és szlovén) bevándorlások nyelvi és néprajzi nyomai a földrajzi nevekben. 2. rész. *Magyar Nyelvőr* 139/1 (2015) 18–38.

- SZILÁGYI 1999 SZILÁGYI Mihály: *A grábóci szerb ortodox kolostor története*. Szekszárd 1999.
- ВУКОСАВЉЕВ 2013 ВУКОСАВЉЕВ, Зоран: *Архитектура српских православних цркава у Мађарској. Историјски развој и типологија*. Будимпешта 2013.
- ЂЕНИЋ – ТИМОТИЈЕВИЋ – ФИЛИПОВИЋ 2006 ЂЕНИЋ, Бошко – ТИМОТИЈЕВИЋ, Славица – ФИЛИПОВИЋ, Вера: *Водич Архива Српске православне епархије будимске*. Београд 2006.
- КИСИЋ 1979 КИСИЋ, Милица: *Фондови Библиотеке Српске православне епархије будимске у Сентандреји. Годишњак Народне библиотеке Србије* 1979, 384–388.
- КРАСИЋ 1881a КРАСИЋ, Владимир: *Манастир Грабовац у Будимској епархији. Летопис Матице српске* 126 (1881) 26–38.
- КРАСИЋ 1881b КРАСИЋ, Владимир: *Манастир Грабовац (наставак). Летопис Матице српске* 127 (1881) 58–79.
- КРАСИЋ 1881c КРАСИЋ, Владимир: *Манастир Грабовац (свршетак). Летопис Матице српске* 128 (1881) 76–96.
- МАТИЋ 1952 МАТИЋ, Светозар: *Опис рукописа Народне библиотеке*. Београд 1952. (Српска академија наука, Посебна издања, књ. СХСИ, Одељење литературе и језика, књ. 3).
- МАТИЋ 1984 МАТИЋ, Војислав: *Архитектура фрушкогорских манастира*. Нови Сад 1984.
- МИХАЛЦИЋ 1935 МИХАЛЦИЋ, Стефан: *Манастир Брана и његова околина у прошлости. Село Брањина*. In: Михаљчић, Стефан: *Православна Епископија у Весприму*. Н. п. [1935] 75–151.
- РЕЂЕП 1967 РЕЂЕП, Јелка: *О летопису манастира Грабовца. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 10 (1967) 283–293.
- СИНДИК – ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ – МАНО-ЗИСИ 1991 СИНДИК, Надежда Р. – ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ, Мирослава – МАНО-ЗИСИ, Катарина: *Опис рукописа и старих штампаних књига библиотеке Српске православне епархије будимске у Сентандреји*. Београд–Нови Сад 1991.
- СТОЈАНОВИЋ 1982 СТОЈАНОВИЋ, Љубомир: *Каталог Народне библиотеке у Београду. Рукописи и старе штампане књиге*. Београд 1982.
- ЧАМПРАГ 1957 ЧАМПРАГ, Стеван: *Манастир Грабовац у Мађарској. Зборник за друштвене науке Матице српске* 17 (1957) 130–149.
- ШКОРИЋ 2009 ШКОРИЋ, Душан: *Манастир Моноштор у Мађарској. Домети* 36/136–137 (2009) 107–138.
- ШУПУТ 1984 ШУПУТ, Марица: *Српска архитектура у доба турске власти 1459–1690*. Београд 1984.

FORRÁSOK

Szerb Ortodox Egyházmegyei Könyvtár (Egyházművészeti és Tudományos Gyűjtemény, Könyvtár és Levéltár), Szentendre
Letopis

Летопис манастира Грабовца. SZOEK Kéziratgyűjtemény, 52/ГР52.

RÖVIDÍTÉSEK

MÉM MDK

Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

SZOEK

Szerb Ortodox Egyházmegyei Könyvtár (Egyházművészeti és Tudományos Gyűjtemény, Könyvtár és Levéltár), Szentendre

SZOEL

Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltár (Egyházművészeti és Tudományos Gyűjtemény, Könyvtár és Levéltár), Szentendre

The Establishment of the Serbian Monastery in Grábóc in the Context of the Chronicle of Grábóc

The Monastery of the Holy Archangels in Grábóc – which was the only Orthodox monastery in Hungary for a long time – occupies an exceptional place not only in the history of Southern Transdanubia but also in the ecclesiastical culture of the Serbian population in Hungary. It was founded in 1585 by Serbian monks who arrived in the region of Völgység from the Dragović Monastery in Dalmatia. The circumstances of the monastery's founding, the construction of the first monastery church in Grábóc (1587), and the beginnings of the monastic community can be reconstructed from a unique document written in Cyrillic letters. It is generally known as the Chronicle of Grábóc (*Grábóci krónika* in Hungarian and *Letopis manastira Grabovca* in Serbian). The Chronicle of Grábóc is, in reality, a monastery diary. Based on its text, it started to be written shortly after the foundation of the monastery (1593) and was continued – with some intermittent periods – until 1951. Its special cultural historical value is ascribed to the fact that this is the earliest extant Serbian monastic chronicle. Its single copy dated to the second quarter of the 18th century is kept in the Library and Archives of the Serbian Orthodox Diocese in Szentendre. The Cyrillic, Church Slavonic and Serbian-language text of the source in Serbian edition has only been available in imprecise translations and extracts for Hungarian scholarship engaged in the history of the Grábóc Monastery. Based on the accurate translation of the text, our study investigates and interprets more closely the narrative of Pajsej, the founding monk-prior, concerning the establishment of the monastery. Additionally, in the context above, it summarises our current art historical and historical knowledge regarding the construction, architecture, and environment of the first monastery church in Grábóc.

Osnivanje srpskog manastira u Grabovcu u svetlu Grabovačkog letopisa

Manastir Svetih Arhangela u Grabovcu – dugo vremena jedini pravoslavni manastir u Mađarskoj – zauzima izuzetno mesto ne samo u istoriji južnog Podunavlja, već i u crkvenoj kulturi srpskog stanovništva u Mađarskoj. Osnovali su ga 1585. godine srpski monasi koji su ovde pristigli iz manastira Dragovića u Dalmaciji. Okolnosti osnivanja manastira, podizanje prve manastirske crkve u Grabovcu (1587) i počeci monaške zajednice mogu se upoznati iz jedinstvenog ćiriličnog rukopisa, koji je ušao u javnost pod naslovom „Grábóci krónika” (tj. Grabovačka hronika) na mađarskom i Letopis manastira Grabovca na srpskom jeziku. Letopis je zapravo manastirski dnevnik, koji je, saznajemo iz njega, počeo da se vodi ubrzo nakon osnivanja manastira, 1593. godine, i vođen je – doduše sa prekidima – sve do 1951. godine. Posebnu kulturno-istorijsku vrednost ima zbog činjenice da je to najraniji sačuvani srpski manastirski letopis. Jedini primerak, prepis koji datira iz druge četvrtine 18. veka, čuva se u Biblioteci i Arhivu Srpske pravoslavne eparhije budimske u Sentandreji. Za mađarske istraživače koji se bave istorijom manastira Grabovca, ćirilični izvori na crkvenoslovenskom i srpskom jeziku bili su dostupni samo u netačnim prevodima i izvodima. Na osnovu tačnog prevoda teksta, studija detaljno ispituje i tumači narativ osnivača monaške zajednice, monaha igumana Pajsija i, u svetlu toga, sumira naša dosadašnja istorijsko-umetnička saznanja o izgradnji i formiranju okruženja prve manastirske crkve u Grabovcu.